

MIECZ Z OKŁADKI „ŚWIATOWITA” (PL. 1)

Na karcie tytułowej drugiego numeru „Światowita” z 1900 roku pojawiła się po raz pierwszy winieta autorstwa Mariana Wawrzeńckiego, w której istotnym elementem archeologicznym, obok wizerunku Światowida¹ – patrona wydawnictwa, jest rysunek miecza (Fig. 1). Wprawdzie okaz wyobrażony przez artystę został częściowo przysłonięty przez centralny element kompozycji, ale bez trudu można stwierdzić, że jest to miecz wyposażony w rękojeść o prostym trzonie z trzema taśmowatymi zgrubieniami, zwieńczonym tarczowatą głowicą z wyraźnie wyeksponowanym guzkiem. Dzwonowaty jelec ma podkowiate wycięcie. Uwidocznione na nim zostały dwa nity mocujące rękojeść do nasady głowni. Liściowata głownia wąska u nasady, największą szerokość osiąga w $\frac{1}{3}$ długości licząc od sztychu. Środkowe żeberko nie dochodzi do sztychu. Ani na rękojeści, ani na głowni nie zaznaczono żadnych motywów ornamentacyjnych.

Nie ulega wątpliwości, że jest to wyobrażenie brązowego miecza pochodzenia środkowoeuropejskiego. Miecze o charakterystyce odpowiadającej przedstawionemu opisowi, najliczniej spotykane na obszarach wschodnioalpejskich i sąsiednich, w okresie Ha A₁-Ha A₂ produkowane były m. in. w centrum słowacko-węgierskim. W starszej polskiej literaturze włączano je do grupy zabytków określanych ogólnym mianem mieczy „typu węgierskiego”.² W nowszych opracowaniach nazywane są, zgodnie z terminologią wprowadzoną przez J. Eisnera, typem liptowskim, od znalezisk słowackich z regionu Liptov.³ W typologii

J. Fogla reprezentują typ XX i na ziemiach polskich datowane są na 2 poł. III i 1 poł. IV okresu epoki brązu.⁴

Trudno byłoby dzisiaj odtworzyć okoliczności, w jakich zrodził się pomysł wykorzystania motywu miecza w komponowaniu emblematu „Światowita”. Można jednak pokusić się o próbę odpowiedzi na pytanie, czy przedstawienie miecza jest impresją powstałą na podstawie opublikowanych wizerunków mieczy,⁵ czy artysta (który był również znanym badaczem starożytności⁶) opracowując projekt, sięgnął po któryś z dostępnych wówczas oryginałów zabytków.

Wydaje się, że najprostszym, wręcz narzucającym się rozwiązaniem tej kwestii byłoby przyjęcie, że w logo wydawnictwa, którego twórcą był Erazm Majewski, odwzorowany został zabytek pochodzący z jego kolekcji. W zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego, w części zawierającej przedmioty przejęte z kolekcji Muzeum Archeologicznego im. Erazma Majewskiego T.N.W., brak jest jednak miecza typu liptowskiego. Poszukiwanego miecza nie ma również w przechowywanej w PMA księdze inwentarzowej *Muzeum archeologicznego Erazma Majewskiego w Warszawie*,⁷ w wykazie muzealiów skatalogowanych przed 1900 rokiem. Znajduje się tam natomiast, zarejestrowana pod numerem 4694, brązowa kopia miecza tego typu, wykonana na podstawie oryginalnego zabytku (Fig. 2) znalezionej w 1878 roku w Kobiernicach⁸ w ówczesnym pow. białskim (obecnie gm. Porąbka, pow. bielsko-bialski, woj. śląskie).

¹ Taką wersję pisowni przyjęto zgodnie z sugestią G. LEŃCZYKA, *Światowid zbruczański*, *MatA* 5, 1964, p. 27-29; cf. uwagę J. KOLENDO, „Światowit” – sto lat dziejów”, w niniejszym numerze rocznika.

² Terminem tym posługuje się m. in. W. ANTONIEWICZ w pracy omawiającej znaleziska mieczy brązowych z terenu Galicji (*Miecze brązowe znalezione w b. Galicji*, *Przegląd Arch.* 1, 1919, p. 28-42), cf. B. KOSTRZEWSKI, *Znaczenie Odry w pradziejach*, *Przegląd Arch.* 8, 1949, zestawienie p. 290 do mapki XIV.

³ J. EISNER, *Slovensko v praveku*, Bratislava 1933, p. 101, cf. J. HRALA, *Otázka pôvodu a rozšírení mečů liptovského typu a mečů s čiškovitou rukojetí*, *ARozhl* 6, 1954, p. 215-226, fig. 112.

⁴ J. FOGEL, *Studia nad uzbrojeniem ludności kultury łuzyckiej*

w dorzeczu Odry i Wisły, Poznań 1979, p. 49, tabela IV.

⁵ Cf. tekst E. MAJEWSKIEGO, *Biblioteka badacza starożytności przeddziewiczych* (Światowit 1, 1899, p. 115, 117), w którym m. in. wymienione zostały dzieła, zapewne nieobce również Wawrzeńickiemu, zawierające ilustracje interesujących nas mieczy.

⁶ J. WROŃSKA, *Archeolodzy warszawscy na początku XX wieku*, Wrocław 1986, p. 71-84.

⁷ Inwentarz ten powstał po przenieściu zbiorów w 1897 roku, przed publicznym udostępnieniem ich w 1908 roku w gmachu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych (Światowit 9, 1911, p. 124).

⁸ Miecz z Kobiernic obecnie przechowywany jest w Muzeum Archeologicznym w Krakowie (nr inw. MAK/ZD/811).

Nieznane są okoliczności pozyskania tej kopii do zbiorów E. Majewskiego.⁹ Z zapisu w księdze inwentarzowej w rubryce *od kogo i kiedy* wynika jedynie, że przekazana została przez prof. Piekosińskiego.¹⁰ Oryginał zabytku do 1919 roku znajdował się w rękach Stanisława Tomkowicza, właściciela dóbr kobiernickich. Tomkowicz udostępniał informacje o znalezisku i sam przedmiot, jeszcze zanim sam stał się formalnym posiadaczem miecza (po zakupieniu go od znalazcy w 1914 roku za 1 zł reński¹¹) i zanim przekazał zabytek do zbiorów Zakładu Prehistorii Uniwersytetu Jagiellońskiego.¹² Pierwsza informacja o mieczu została opublikowana już w roku jego znalezienia.¹³ Być może kopia została wykonana na zamówienie Majewskiego¹⁴ w efekcie jego wizyty w Krakowie w 1895 roku, kiedy to zapoznawał się ze zbiorami gabinetu archeologicznego UJ i nawiązał przyjacielskie stosunki z ówczesnym kustoszem Muzeum Antropologiczno-Archeologicznego Akademii Umiejętności Włodzimierzem Demetrykiewiczem,¹⁵ za którego sprawą w 1898 roku rysunek kobiernickiego miecza ukazał się po raz pierwszy drukiem.¹⁶ Dzięki tym dobrym kontaktom, w późniejszych latach (w 1929 lub 1930 roku) kolekcję Muzeum Archeologicznego im. Erazma Majewskiego T.N.W. wzbogacił również gipsowy odlew posągu Światowida ze Zbrucza¹⁷

znajdującego się w zbiorach Muzeum Archeologicznego Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, którego dyrektorem od 1921 roku był W. Demetrykiewicz.

Równocześnie z kopią miecza z Kobiernic zarejestrowana została pozyskana z tego samego źródła brązowa kopia miecza typu antenowego, również pochodzącego z Galicji – z Nieczajny,¹⁸ w obecnym woj. małopolskim. Dlaczego nie ten, niezwykle efektowny okaz, tylko znacznie skromniejszy miecz z Kobiernic, miałby stać się natchnieniem artysty? Odpowiedź znajdować się może w opublikowanym w IX tomie „Światowita” „Katalogu treściwym zbioru przedhistorycznego ułożonego porządkiem miejscowości” i obejmującym zbiory Erazma Majewskiego ulokowane w gmachu Zachęty w 1908 roku. Na próżno bowiem szukać w nim kopii miecza z Nieczajny, choć nazwa miejscowości widnieje w spisie miejsc, z których pochodzą znaleziska. Można domniemywać, że z jakichś nieznanych obecnie powodów kopia miecza z Nieczajny, nieobecna w owym spisie, była niedostępna również w czasie projektowania winiety.¹⁹ Natomiast Kobiernice pojawiają się w rozdziale *Galicya* pod tym samym numerem, pod którym zapisano przedmiot we wspomnianej wyżej księdze inwentarzowej.²⁰

⁹ Do niedawna kopia miecza z Kobiernic znajdowała się w zbiorach PMA. Używana do pokazów broni w trakcie lekcji muzealnych, zaginęła przed kilkoma laty.

¹⁰ Franciszek Ksawery Piekosiński (1844-1906), prawnik i historyk, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, od 1894 roku wchodził w skład Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej jako konserwator archiwalny. W 1896 roku był jednym z założycieli Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa (*Polski Słownik Biograficzny*, vol. XXVI/1, fasc. 108, Wrocław 1981, p. 77-81).

¹¹ Za tę kwotę (ok. 2 koron) można było w Krakowie w 1914 roku kupić ok. 0,5 kg masła lub 4 kg chleba pszennego. Złote medale wydane na cześć prof. F. Piekosińskiego kosztowały 400 koron, srebrne 30 koron. Medal brązowy wyceniony został na 10 koron, tj. równowartość pięciu mieczy (J. A. SZWAGRZYK, *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław 1973, p. 260-264).

¹² W. ANTONIEWICZ, *op. cit.*, p. 34; A. ŻAKI, *Początki rozwoju kultury łuzyckiej*, Annales UMCS, sectio F 3, 1948, p. 157, fig. 80, 81.

¹³ Dwutygodnik Naukowy poświęcony archeologii, historii i lingwistyce 1, 1878, p. 382.

¹⁴ Kolekcja E. Majewskiego uzupełniana była licznymi odlewami zabytków, głównie zagranicznych, służącymi celom dydaktycznym (W. ANTONIEWICZ, *Powstanie i losy Muzeum Archeologicznego Erazma Majewskiego*, Światowit 13, 1929, p. 13).

¹⁵ J. WRÓŃSKA, *op. cit.*, p. 23; H. MODRZEWSKA, *Erazm Majewski. Badacz starożytności i twórca Muzeum Archeologicznego w Warszawie w świetle swego „Notatnika”*, Wiadomości

Arch. 48, 1983 (1987), fasc. 2, p. 169.

¹⁶ Rysunek miecza jest elementem kompozycji, przedstawiającej wyobrażenia charakterystycznych zabytków z epoki brązu, ilustrującej artykuł W. Demetrykiewicza, poświęcony pradziejom Galicji (W. DEMETRYKIEWICZ, *Vorgeschichte*, in: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Galizien*, 19, 1898, p. 121). Przedmioty te nie są podpisane, jednak widoczne na rysunku specyficzne cechy kobiernickiego miecza pozwalają na jego pewną identyfikację.

¹⁷ W. ANTONIEWICZ, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego im. Erazma Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (za okres od 1.VII.1929 do 30.VI.1930)*, Światowit 14, 1930/1931 (1933), p. 254; *idem*, *Muzeum Archeologiczne im. Erazma Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w Pałacu Staszica*, Światowit 15, 1933, p. 15.

¹⁸ W. ANTONIEWICZ, *Miecze brązowe...*, p. 39, fig. 11, także n. 45. Oryginał tego miecza znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

¹⁹ Wyobrażenie, a raczej wariacja na temat miecza antenowego zdobi afisz zapraszający do zwiedzania Muzeum Archeologicznego im. Erazma Majewskiego T.N.W., otwartego w Pałacu Staszica w 1932 roku. Niewykluczone, że tym razem autor projektu (Wiktor Ber) wykorzystał jako wzorzec kopię miecza z Nieczajny (W. ANTONIEWICZ, *Muzeum Archeologiczne...*, fig. 8). Przedmiot ten nigdy nie trafił do zbiorów PMA, mimo że został wykazany w kolekcji Muzeum Majewskiego w czasie spisu z natury sporządzonego przed 1939 rokiem (karty tego spisu przechowywane są w Dziale Inwentaryzacji PMA).

²⁰ Światowit 9, 1911, p. 128, 142, 150-154.

Miecz z Kobiernic²¹ to okaz, którego elementy morfologiczne i niektóre cechy metryczne (stosunek długości poszczególnych części) w znacznym stopniu odpowiadają wyobrażeniu z okładki „Światowita”. Istotne różnice pomiędzy rysunkiem a zabytkiem wynikają z proporcjonalnie większej na rysunku niż w domniemanym pierwowzorze maksymalnej szerokości liścia głowni, wydatniejszym guzku tarczki głowicowej i braku zdobień. Miecz kobiernicki, jak większość mieczy typu liptowskiego, w tym wszystkie okazy podtypu C, do którego został zaliczony przez J. Fogla,²² ma zdobioną rękojeść, jednakże ornament jest pod patyną niemal niewidoczny²³ (Fig. 2). Oryginał miecza nosi wyraźne ślady amatorskiego czyszczenia z patyny. Wskutek tych zabiegów znacznemu zniszczeniu uległo żeberko środkowe i zatarte zostały strudziny. Na karcie katalogowej sporządzonej współcześnie dla przechowywanej do niedawna w PMA kopii zanotowano, że miecz jest niezdobiony. Zmiany

w proporcjach rysunku w stosunku do wzorca można kłaść na karb fantazji artysty. Warto zwrócić uwagę, że również wyobrażenie Światowida, centralnego i bardzo istotnego elementu winiety, nie jest wiernym odwzorowaniem oryginału.²⁴

Cechy formalne miecza z Kobiernic, a raczej jego kopii, mimo pewnych różnic w stosunku do wizerunku w winiecie „Światowita”, uzasadniają przypuszczenie, iż stanowiła ona wzorzec lub co najmniej inspirację dla twórcy emblematu. Koncepcja posłużenia się zabytkiem pochodzącym z Galicji miała jeszcze jeden pozytywny dla tego rozwiązania aspekt. I Erazm Majewski i Marian Wawrzeńczyk byli w owym czasie w bliskich związkach z Włodzimierzem Demetrykiewiczem, którego przyjaźń bardzo sobie cenili, a winieta „Światowita” po raz pierwszy pojawiła się w numerze poświęconym 500 rocznicy założenia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

²¹ Zabytek w pełni został opublikowany dopiero przez W. ANTONIEWICZA (*Miecze brązowe...*, p. 34-35).

²² J. FOGEL, *Militaria kultury łuzycyckiej z dorzecza Odry i Wisły (źródła)*, Poznań 1988, p. 49.

²³ Cf. W. ANTONIEWICZ, *Miecze brązowe...*, *op. cit.*, p. 34-35.

²⁴ Cf. G. LEŃCZYK, *op. cit.*, fig. 1 i pl. II; W. SZYMAŃSKI, *Posąg ze Zbrucza i jego otoczenie. Lata badań, lata wątpliwości*, *Przegląd Arch.* 44, 1996, fig. 3.

SWORD FROM THE COVER OF „ŚWIATOWIT”

SUMMARY

On the title page of the second number of “Światowit” from 1900 appeared for the first time a vignette by Marian Wawrzeniecki. Apart from the image of Światowid - the patron of the publication, an important element of the vignette is the drawing of a sword (**Fig. 1**). Its characteristics suggest its classification as the mid European sword of Liptov type. In Poland swords of this type are dated to the second half of the 3rd and the 1st half of the 4th period of the Bronze Age.

Today it is difficult to guess the reason for using the motif of a sword in the composition of the emblem of “Światowit”. It is not certain whether the drawing is an impression inspired by many images of swords that had been published or the artist copied one of the then known artifacts.

It seems probable that the logo of the publication founded by Erazm Majewski would be an object belonging to his collection. Although Majewski’s private archaeological museum lacked a sword of the Liptov type, the inventory book contained an information about a bronze copy of a sword of this type with the number 4694. The copy was made according to the original (**Fig. 2**) found in 1878 in Kobiernice in Silesia administrative district. Until 1919 the sword was in the hands of

Stanisław Tomkowicz, the proprietor of Kobiernice, who later on gave it over to the Institute of Prehistory at Jagiellonian University.

The circumstances in which Erazm Majewski acquired the copy are not clear, though it was undoubtedly handed over by professor Pekosiński. The copy might have been commissioned by Majewski, after his visit to Cracow in 1895. He met there Włodzimierz Demetrykiewicz, who in 1898 published for the first time a drawing of the sword from Kobiernice.

Formal characteristics of the copy, although a little different from the image in the vignette, suggest that the object was a model or at least an inspiration for the artist. It is worth mentioning that also the figure of Światowid – the central and very important element of the vignette is not an exact copy of the original.

There was another aspect of the idea of using an artefact of Galician origin. Both Erazm Majewski and Marian Wawrzeniecki were at that time very close to Włodzimierz Demetryk. They valued his friendship highly and the vignette of “Światowit” appeared for the first time in a number devoted to the 500th anniversary of the Jagiellonian University founding.

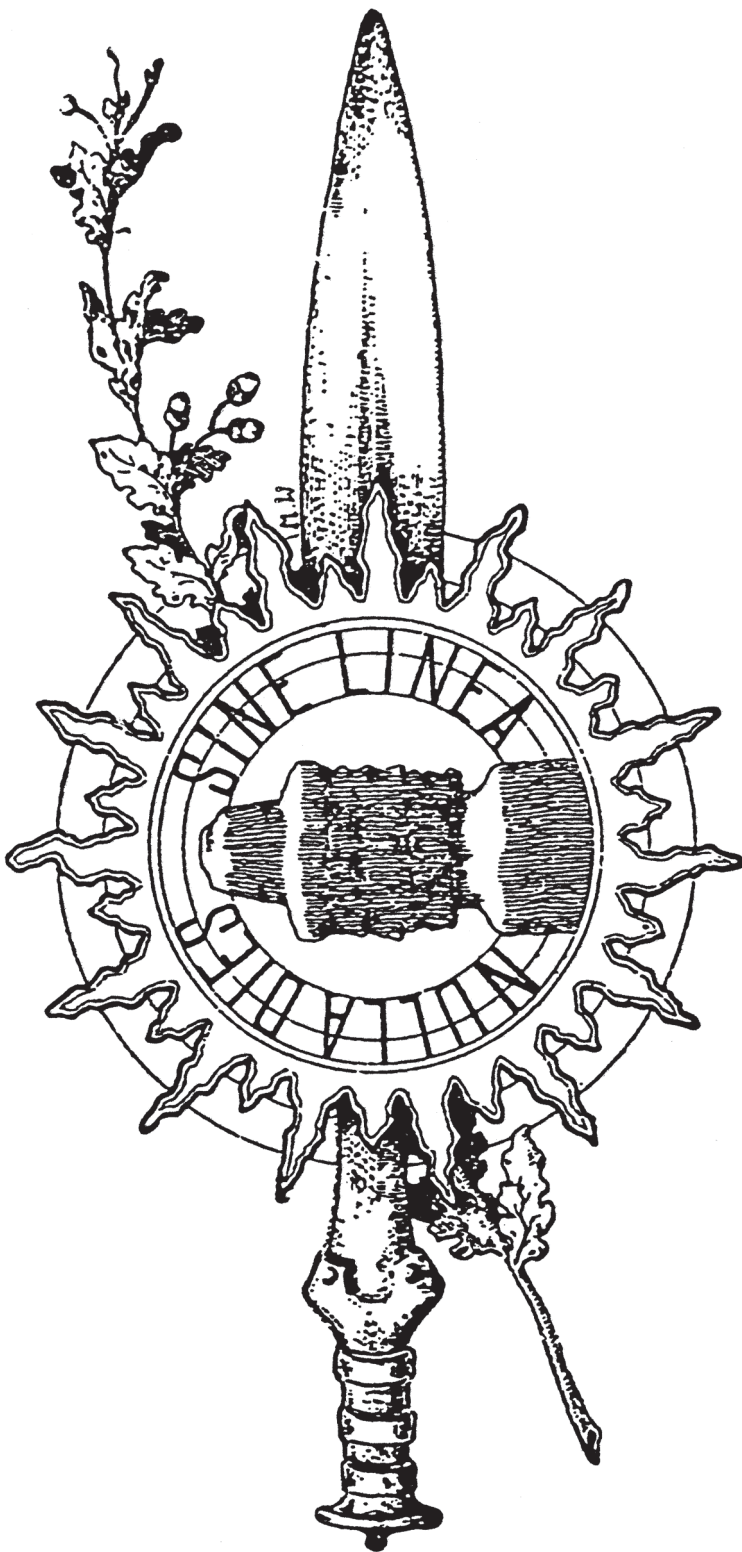


Fig. 1. Winieta „Światowita” z drugiego tomu czasopisma z 1900 roku. Wielkość naturalna.



Fig. 2. Brązowy miecz typu liprowskiego z Kobiernic, pow. Bielsko-Biała, woj. śląskie. Fot. A. Ring.